

A PALLAS NAGY LEXIKONA

AZ ÖSSZES ISMERETEK ENCIKLOPÉDIÁJA

TIZENHAT KÖTETBEN

X. KÖTET

Kacs—Közellátás.

A SZÖVEGBEN 212 ÁBRA; KÜLÖN MELLÉKLETÜL 41 KÉP, EZEK KÖZT
9 SZINNYOMAT, 9 TÉRKÉP ÉS 4 VÁROSI TERVRAJZ

BUDAPESTEN

PALLAS IRODALMI ÉS NYOMDAI RÉSZVÉNYTÁRSASÁG

1895

Zambezi vidékétől a Fokföldre (2000 km.) és a Mozambiki-csatornától a belső Afrikát szegélyező hegyekig. Az angolok terjeszkedése azonban ezen földnek egy nagy részét a Fok-gyarmatra bekebelezte. Jelenleg *Brit-K.-t* és *tulajdonképeni K.-t* különböztetnek meg. Brit-K. a Keiszkamma és Kei közti területet foglalja magában. 1847 óta a Fok-gyarmathoz tartozik és 1866 óta King Williamstown és East London körületekre (l. o.) van, beosztva. A tulajdonképeni K. (Kaffirland Proper) Brit-K. és Natal közt terül el. 1876. Transkei (l. o.) néven szintén a Fok-gyarmathoz csatolták. A tágabb értelemben vett K.-ból tehát csak a *Zuluföld* (l. o.) maradt meg, amely azonban szintén brit protektorátus alatt áll. K. felfedezője Vasco de Gama volt, aki azon helyen kötött ki először, amelyet Terra do Natalnak keresztelt el. K. lakói, a kafferek, a Fok-gyarmattal mindig ellenségeskedésben éltek. Még midőn a hollandok voltak annak urai, támadásaikat meg-megújították. Ennek az volt a következménye, hogy az európaiak K. rovására uralmukat mindig tovább terjesztették B-féle. 1835. elfoglalták a Great Fish river (Nagy Hal-folyó) és a Keiszkamma közt fekvő részt, 1847. a Keiszkamma és Kei közti részt. 1842. pedig annektálták Natalt (l. o.). —ZIK.

Kafiótok, afrikai nép, l. *Kabinda*.

Káfir (arab) a. m. tagadó, a vallást tagadó, hitetlen. A *mu'min* (igazhitű) vagy muszlimmal ellentétben így nevezik a mohamedánok a más vallásút, meg a vallást megszegő mohamedánt is. A *gyaur* (l. o.) a K. szó eltorzításából eredt. a—n.

Kafirek a. m. kafferek, l. *Kaffer*.

Kafirisztán, a Hindu-kus magas völgyeit magában foglaló vidék. Afganisztán É-i részében. A szűkebb értelemben vett K., Szin-pos, határai É-on a Hindu-kus, D-en a Kunar-lánc, Ny-on az Alisang és Alingar, K-en a Kunar és Kalasgum folyók; területe mintegy 13,000 km², míg a tágabb értelemben vett K. területe 52,000 km². A magasán fekvő vidék, ahol 5000 m.-nél magasabb hegycsúcsok is vannak, télen igen zord, de nyáron a meleg gyorsan megérleli a gabonát, gyümölcsöket és a szőlőt. A hegyek lejtőit nagy erdőségek és pompás legelők takarják; ezeken legelnek a lakosoknak, a kaffiroknak kecske- és juhnyájai, melyek vagyonukat alkotják. K. még mindig egyike Ázsia legismeretlenebb országainak. V. ö. *Mc. Nair*, A visit to K. (Proc. of the Roy. Geogr. Soc. 1884 jan. füzet). —ZIK.

Kaftan, hosszú hálóköntösszerű keleti ruhadarab, mely főleg a mohamedán népnél van divatban. Régebben díszöltönyt jelentett, melyet különös kitüntetésként a szultán szokott volt kedvelt alattvalóinak ajándékozgatni. Persiában és Közép-Ázsiában még mai nap is megvan ez a szokás. Mai napság egyszerű ruhadarab, felső ruha. Innen *kaftandsi* v. *K.-agaszi* a főruhatáros, főleg mint udvari hivatal. E helyett újabban az *esbábszi basi* (főruhatáros) kifejezése van használatban.

Kaftan Gyula, német prot. teológus, szül. Apenrade mellett Löffban (Schleswig-Holstein) 1848. szept. 30. Tanulmányait 1866—71. az erlangeni, berlini és kieli egyetemeken végezte, 1873. Lipcsében a hittudományi szakból tanári képesítést nyert, ugyanezen év őszén Basello hivatott rend-

alakot sokszorosítva látjuk, de az ismételt visszaverődésnél fogva a képek kifelé mindinkább gyengülnek. Ha a tükrör prizma keresztmetszete egyenoldalu háromszöget képez, akkor a látmező csupa ilyenekre látszik felosztottnak, olyformán, mint ezt a 3. ábra mutatja. A K. képeit gyakorlati célokra is — szövetmintáknak stb. — kísértették meg felhasználni. Emsmann e célra a K. okular részére egy második kihúzható csövet alkalmazott, melyben a szemnyílástól körülbelül öt cm.-nyi távolban különböző polieder alakban esiszott üvegek beilleszthetők. Ilyen üvegen át nézve, a K. képe az üveg alakjával változó rendszeres csoportokban ismétlődik. A poliederes üveg-

3. ábra. A kalejdoszkóp képe három tükrű lemezzel.

nek forgatása, esetleg kieserőlése által és a csövek széthuzása v. összetolása által a képek csoportosítása változtatható, anélkül, hogy az egyes képek is lényegesen változnának s így megítélhető, hogy valamely kép milyen csoportosításban mutatkozik legelőnyösebben. A K.-ok ezen módosítását *tiposz-kópnak* nevezték el. A *debuszkóp* ugyanazon elven alapszik, mint a K. Ez nem egyéb egy szög-tükrőnél, melynek szöge tetszés szerint változtatható. Használják gyakran közimunka-üzletekben, hogy segítségével a megkezdett csillagszerű himbázésektől várható összbenyomást lehessen megítélni. Ugyanerre a célra szolgál a Rupprecht feltalálta berendezés, melyet *ideador*-nak nevezett el.

Kalema (caléma), a hullámoknak sajátoszerű mozgása a Dél-Atlanti-óceán szigetein és az Antillákon; Afrika Ny-l partján K.-nak nevezik. Magas hullámvonulatokban mutatkoznak, amelyek a part felé véve útjokat, magas hullámtorlódást okoznak és a hajókra nézve veszélyessé válnak. Különösen híresek a st. helenai és ascension K.-k. A K.-ról azt hiszik, hogy a viharok távolról való hatásának a következményei.

Kalendárium, l. *Naptár*.

Kalengu (növ.), l. *Balátusz*.

Kalenter (kalonder), a dervisek egy osztálya, különösen oly dervisek, kik korlátlan, köborló, sokszor a vallásos törvényekbe is ütköző életmódjuk és a dogmával ellenkező gondolkodásuk miatt az ortodox teológusok visszatetszését vonják magukra.

G—H,

logiáját (1887). Pedagógiai értekezései nagy számmal találhatók a Magyar Tanügy minden kötetében, a Gyakorló iskola évi értesítőiben s a Magyar Paedagogiában többnyire névtelenül. Nem annyira a toll, mint inkább az élőszó embere. Polemikus iratai: *Herbart és Lubrich* (1875); *Plagiosippus* név alatt: *Egy tudós koryphaeus* és *A tudós koryphaeusnak igazságot szolgáltat Plagiosippus* (1893). Legújabbán adta ki: *Tanárképzésünk és az egyetem* c. művét, melyben tanárképzésünk új szervezésére is tesz javaslatokat. CSÉNGERI JÁNOS.

Karmania, l. *Kerman*.

Karmantyu, 1. a karoknak fémlemezéből készített védő takarója a régi lovagöltözeteken. — 2. Melegen bélelt hengeralaku prêmes öltönydarab, melyet a nők télen alkarjaikat beledugva viselnek. (Néhol a nép *karmantő*-nek hja).

Karmarsch Károly, osztrák technológus, szül. Bécsben 1803 okt. 17., megh. Hannoverában 1879 márc. 24. Egy darabig (1819—23) a bécsi politechnikai intézet asszisztense, 1830—75. a hannoveri politechnikum igazgatója volt. 1851. képviselővé is megválasztották. A mechanikai technológiában K. egy új iskolát alapított meg. Legjelentékenyebb munkája: *Handbuch der mechanischen Technologie* volt (Hannover 1837—41, 2 köt., 5. kiadás u. o. 1875—76). Egyéb művei: *Grundriss d. Chemie* (Bécs 1823); *Einleitung in die mechanischen Lehren der Technologie* (u. o. 1825, 2 köt.); *Technisches Wörterbuch* (Heerenel, Prága 1843—44, 3 köt., 3. kiad. 1875 óta); *Beitrag zur Technik d. Münzwesens* (Hannover 1856); *Gewerbliches Fragenbuch* (Stuttgart 1867—72, 5 füzet); *Gesch. der Technologie* (München 1872). Prochtl Technologischer Encyclopädie-ja számára 5 pótkötetet szerkesztett, szerkesztette továbbá 1834—57. a *Mitteilungen des Gewerbevereins für Hannover* c. vállalatot. V. ö. Kari K. (Hannover 1880).

Karmaták, a siiták iszmailita felekezetéből (l. *Fátimidák*) elágazott csoport, így nevezve egy *Karmat* melléknéven ismeretes mezopotámiai földművesről, ki Abdalláh b. Meimún javára (l. u. o.) az iszmailiták ügye érdekében Mezopotámiában és Persiában működött. Már 891. tömegesen lépnek fel, 903. már Arábiába is előnyomulnak és Ománig terjesztik hódításukat. Fejedelmük székvárosa Lahsza volt. A szokásos mohammedán vallásgyakorlattal szemben önálló állást foglaltak, a rítus nagy részét eltörölték és a parancsolatokat allegorikus értelemben magyarázták. A Mekkába zarándokolók karavánjait megtámadták és kifosztották; 930. vezérik Abú Táhir Mekkába nyomult és a fekete követ (l. *Hadsar*) magával vitte Lahszába, ahol e szent tárgy 951-ig maradt. 969-től kezdve hiveik és segítőik száma csökkenőben van, területüket azóta lassan-lassan elvesztik, míg 1037. teljesen elbuknak. Történetüket legjobban *De Goej* írta meg a *Mémoires d'histoire et de géographie orientales* 1. kötetében (2. kiadás Lejda 1886). G—R.

Karmazsin (carmoisín), haragos sötétvörös szín. L. *Bibortetű* és *Festéklakk*.

Karmazsintölgy (növény), a *Quercus coccifera* L. Európa D-i részén termő örökzöld cserjéje. Levele apró, nem öblös, tojásdad v. hosszú, tövisfogu. Rajta él a *Coccus* v. most *Lecanium ilicis* nevű

művészi kiítelben a római Pantheon kupoláján látjuk (l. *Építészeti*, IX. képmelléklet, 12. ábra). A kupolák K.-ái fölfelé arányosan kiszélesednek. A renaissance a K.-kat tisztán dekoratív célokból használja és azokkal fa-, egyáltalában pedig lapos mennyezeteit díszíti, melyeket aztán *kaszet-tás mennyezeteknek* hívunk. F. K.

Kaszewski Kázmér, lengyel esztétikus, szül. Varsóban 1825.; tanított ugyanott az egyetemen lélektant és logikát, de az egyetem oroszosítása óta mint író él Varsóban. Lefordította Sophokles és Aischylos tragédiáit és számos német s francia remekművet. Főműve: A görög irodalom története (1880). Írt esztétikát is s egyéb irodalmi és filozófiai dolgozatokat. A. B.

Kaszida, hosszabb, egészen 70—80 kettős sorra terjedő arab költeményszaf, melynek irodalmi hagyománya körülbelül a Kr. u. VI. sz.-ig vezet vissza. A K. kifejlődését az araboknál a *redsz*-versok előzték meg, melyek mértéküket és formájukat tekintve pongyolábbak, míg a K. versmértékei fejlettebbek, az egész költemény művészeibb alkatú. A K. költemény mindig valamely kitűzött cél felé törekszik ugyan (leginkább személyt vagy törzset dicsőít vagy gúnyol; sokszor — különösen a régi K.-kban — maga a költő vagy törzse a magasztalás tárgya), de o célhoz a legváltozatosabb kitérések után érkezik csak a költemény végső részében. Exordiumát rendszerint az elvált szerető siratása, elpusztult lakóhelyének kesergő megszólítása és leírása, aztán ennek kapcsán magának a szeretőnek magasztaló leírása (gyakran a legörzökiőbb színezéssel) képezi (naszlb). Azután maga a költő is útnak indul a sivatagba, ez útnak leírását mindenféle kitéréssel (zivatar, vadászat, magának a tevének, melynek hátán teszi útját, a struomadárnak és egyéb állatnak, melyekkel a sivatagban találkozik, részletes leírása stb.) szövi át, és végül utazása célpontjáról szól és nála állapodik meg. Ilyen többé-kevésbé minden K. tartalmi szerkezete. Rímelésének rendszere abból áll, hogy a két első felsor (hemistichon) végső szótagjait egymásra rímelve, a 2. sortól kezdve pedig csak a második fél mutat rímet, még pedig az egész K.-n át az első sorral azonosat. A K. régi szerkezetét alakra és tartalomra nézve az arab költők a legújabb időkig féltelen módon utánozzák. Az arab műbírálok az összes K.-ák között a *Mu'allakát* (l. o.) néven ismert hét költeményt ítélték a legtekélyesebbeknek. Ezekon kívül is összegyűjtötték a legfényesebb K.-kat. Ide tartozik p. az Abú Zeid al-Kurasi-tól eszközölt gyűjtemény *Dsamharat as'ár al-arab*, melyet csak legújabbban adtak ki Kairóban (1308. hidsra), továbbá Mufaddal al-Dabbi-nak (megh. 786.) gyűjteménye: *Mufaddalijjat*, melynek kiadását Thorbecke kezdte meg (1. füzet Lipcse 1885). A pogányság leghíresebb hat költőjének összes K.-it külön is összegyűjtötték (Európában kiadva Ahlwardttól: *The diwans of the six ancient Arabic poets etc.*, 1870). A K.-k nem azon alakban maradtak az utókorra, melyen eredetileg a régi arab költők azokat elmondták; hagyományozásuk mindenféle hamisítással járt.

Irodalom. Ahlwardt, *Über Poesie und Poetik der Araber*, Gotha 1856; u. a., *Bemerkungen über die Kethet der alt-*

arabischen Gedichte, Greifswald 1872; Nöldeke, *Beiträge zur Kenntniss der Poesie der alten Araber*, Hannover 1884; Goldziher, *A pogány arab költészet hagyománya*, Budapest 1893.

Kaszinó (olasz: *casino* a. m. házaeska, házikó), eredetileg ház, átvitt értelemben társaskör, zártkörű és csak bizonyos személyeknek fentartott társaság és annak gyűlekezősi helye. A franciák a fürdőhelyeknek építési szokásos mulató és szórakozó helyiségeket nevezték K.-nak. Ez ilyen K.-épületek rendszerint egy nagy termet foglalnak magukban zene, színházi előadások, tánc stb. számára, ezzel kapcsolatosan étkező, kávézó és játszó helyiségeket, majd klubhelyiségeket, vagy terrasszokat, verandákat stb.; az egészet szerves összefüggésben, de mégis úgy, hogy terem, kávéház és klubhelyiség egymástól különválasztható is legyen. A nagyobb tengeri fürdőknek vannak különösen nagyok K.-ik, így p. Jerseynek, Trouvillenak, d'Hyèresnek stb. A K.-helyiségeknek egyik legszebb és legismertebb példája a Garnier által épített monte-carlo-i K. A mi fürdőhelyeink u. n. kur-szalónjai (Mehádia, Trencsén-Toplice stb.) szintén tulajdonképen K.-k. de a francia K.-épületeknél egyoldalubbak. A budapesti Országos K. és Nemzeti K. épülete kizárólagosan klubhelyiség nagy koncert-terem nélkül; a francia K.-kat még leginkább megkülönböztíti a Stefánia-úti Park-Club épülete. F. K.

Kaszka-d hegyeség, Észak-Amerika Ny-i partja közelében, attól mintegy 200 km.-nyire elhúzódo hegylánc. D-en a Sierra Nevada-nál a Klamath völgye választja el; innen Oregonon, Washingtonon, azután pedig Brit-Columbián át húzódik az É. sz. 60°-ig. Az Egyesült-Államokban a legmagasabb csúcsai: a Pitt (2730 m.), a Three Sisters (3350 m.), a Hood (3413 m.), a Columbiától É-ra az Adams (3200 m.), St. Helens (3323 m.) és a Rainier (4392 m.), végül a Baker (3880 m.) működő vulkán és a Chucchehum (3568 m.). Brit-Columbiában a K. alacsonyabb; csúcsai itt a 2000—2200 m.-nyi magasságot nem mulják felül; vízben azonban bőve és óriási erdők takarják. Az Egyesült-Államokban fekvő része mintegy 850 km. hosszú.

Kaszkarillin, l. *Cascarilla*.

Kaszkavela (állat, *Crotalus horridus* Daud.), a kigyók rendjének Vipera alárendjébe tartozó esőrgőkigyófélek családjából való mérges kigyófaj; háta barnásszürke, de rajta fehéren szegélyezett sötétebb foltosor húzódik végig; hasa sárgásfehér. 1.5 m. hosszú, is mognó, hazája D.-Amerika s itt különösen a köves, napsütötte helyeket lakja. D. J.

Kaszár, a német Kastner-ből alakított szó, régebben oly gazdatiszt, kinek kezelésére a magat volt hivza, jelenleg általában kezelő tiszt, tehát egyetelmű gazdasági intézővel, ispánnal, halad némely uradalomban az ispánénál magasabb rangot jelent. A K. szó eredetire nézve l. *Khazna*.

Káson, 1. az Oltha ömlő Peketeügy jobboldali mellékvize, ered Csik vármegyében, a Csiki-hegység csoportban, egészben véve D-nek folyik s Hármaszék vármegyében Kézdi-Vásárhelyen alul ömlik a Peketeügybe. Hossza mintegy 50 km. — 2. K. a régi Csikszéknek fluszéka, a jelenlegi Csik vármegye káson-alesiki járásának egy része, e me-

ezek a fém felszínén apró barázdákat vágnak s így annak simaságát és fényét elveszik. Drót-K.-ket a szőr- és gyapot-iparban is használnak, újabban drót-hajkeféket is készítenek. — *K., kefe-tartó*, dinamoelektromos gépeknél, l. *Kollektor*.

Kefekötő van Magyarországon — beleértve Horvát-Szlavonországot is — 368 önálló iparos, és pedig 318 férfi és 20 nő, kiknél alkalmazásban áll az 1890. évi iparstatisztika szerint 18 tisztviselő, 2 gépész, 12 családi kisegítő, 424 segéd, 281 tanonc, 564 munkás, 105 napszámos és 26 szolga. Ezen iparág nálunk még teljesen kisipari jellegű, kivéve két gyárat Debrecenben és egyet Pozsonyban. A kisipar teljesen helyi szükségletre termel, a gyárak azonban igen tekintélyes kivitellel bírnak, különösen a keleti tartományokba. szrt. j.

Kefelenyomat, a könyvnyomdászatban valamely szedésnek az a lenyomata, amelyet a szedő a végből készít, hogy annak átolvasása a nyomás v. tördelés előtt s a hibák kijávítása megtörténhessék. A K. készítése rendszeren úgy történik, hogy szívaacsosál egyik oldalon megnedvesített papíroslapot tesznek a festékezett szedésre s azt keményszőrű kefével ráverik. Újabban hengeres készülékekkel nyomtatják ezeket a hasáblenyomtatokat. ru.

Kefélőgép, a műőrlési üzemszerre berendezett malmokban a búzát a fokozatos felaprítás-hoz való előkészítése után megkefélik. Ezen művelethez K.-et használnak, melynek gyorsan forgó kefedobja a koptatás és hegyezés alatt megglazult külső hám- és csirarészeket, szakállt s a búzaszemeken levő port végkép lesürolja. A K.-ek az újabb *koptatógépektől* csak annyiban különböznek, hogy kavarolók helyett kefedobbal működnek, melynek legjobb kefeanyaga a piasszava-rostsál. Mint a koptatógépek, úgy a K.-ek is ventilátorokkal vannak felszerelve, amelyek a lekefélt részeket a porkamrába vagy a porgyűjtőbe fűjják, még mielőtt a búza a gépből kiömlik. A *kefedob* kúpos vagy hengeres s ennek megfelelő alakú a rovát-kolt felületű recés kosár, mely a dobót körülveszi.

Keferst., l. *Kef*.

Keffije (arab), tarka színű (többnyire vörös és sárga csíkos), rojttokkal ellátott selyemkendő, melylyel az arabok a sziriai hegyes vidéken és Mezopotámiában a napsütés elől fejüket szokták befödni. Rendszeren a fez (l. o.) fölött szokták viselni, köréje egy teveszőrből készült zsinaggal (akkál) erősítik, úgy hogy dús rojtozatával az ember nyakáig ér. Bagdádban és a Libanon hegységben sűrűen foglalkoznak a K.-k szövésével; onnan egészen Indiáig kereskedést űznek vele. a—n.

Kefil, falu Mesed Ali (l. o.) mellett.

Kefir v. *kapir* (tatár, illetőleg török eredetű szó), kedvelt itala a dél-oroszországi és kaukázusi nomádoknak és hegylakóknak. Készül tehéntejből (juh- vagy kecsketejből), mihez egy sajátos ferment anyagot adnak, amit szintén K.-nek v. K.-szemcséknek v. tejgombának neveznek, s ami baktériumokat, élesztősejteket és leptotrixszerű képleteket tartalmaz; vízben felduzzadó, sárgás, gombostüfejnű — borsónyi gömböket képez. A tejből keverve alkoholos erjedést hoz létre, s a tej sűrű és a képződött szénavtól habzó lesz, a kazein benne fejtetszerűleg van szétesztva. A K. a ku-

nek főjellemo a test kétoldalan olterülő röplőhártya. Az idetartozó állatok mellső végtagjainak alkarja, közézközesontjai és ujjpercei, a hüvelykujj kivételével, feltűnően megnyultak és közöttük a repülőhártya terül el, amely innen kezdve a test két oldalán végighaladva, körülzárja a hátulsó lábakat a talpig, továbbá a farkot. Az ujjak karmai a hátulsó lábakon, valamint a mellső végtagok hüvelykujja is a mászkálásra szolgálnak s illetőleg kapaszkodásra, de azért a földön mégis megálló, ügyetlenek. Repülésük sebes, de rendszeren rövid ideig tartó, szaggatott s a madarakétól feltűnően különböző. Testük általában rövid, zömök, nyakuk szintén rövid, fejük kissé megnyult, fogazatuk teljes, a fogak koronái igen élesek; orrukon legtöbbször sajátos hártanyujtványokat viselnek, fülüknek pedig ugynevezott fedőjük van. Testüket a repülőhártya, arcuk és fülük kivételével igen tömött és puha bunda fedi. Csontrendszerük igen finom és mellkasuk bizonyos tekintetokban a madarakéhoz hasonlít. Agyfelterkeik simák; szemek igen kicsinyek, de annál fejlettebb szagló, halló és tapintó érzékük s különösen érzékeny a repülőhártyájuk. Emlőik mellükön vannak. Legnagyobb részük rovarokkal táplálkozik, egynehány idegenföldi madarat és kisebb emlőst is ragadoz, sőt vért is szív, de vannak gyümölcsesevők is. A mérsékelt ögöv alatt élők téli álmot alszanak, amikor vérüknek hőmérséke lassankint alászáll. A nőstény leggyakrabban ősszel termékenyül, de azért csak tavasszal fiadzik. Szamuk legnagyobb a melegobb tartományokban, míg a hidegekből hiányzanak. Ez időszerint mintegy 400 fajt ismerünk, amelyeket két nagy csoportba osztanak, nevezetesen *Gyümölcsesevőkre* (Frugivora) és *Rovarevőkre* (Insectivora). A gyümölcsesevők az ó-világ forró övének és Ausztráliának lakói s a *Pteropidae* családba tartoznak. A rowarevők a tulajdonképoni denevérek, melyeket hártyasorruakra és simasorruakra osztanak, i. *Denevérek*. D. J.

Kézügyességi oktatás, i. *Slájd*.

Kézy Mózes, természettudós, szül. Fehér-Gyarmaton (Szatmar) 1781 nov. 6., megh. Sárospatakon 1831 jul. 31. A sárospataki ref. főiskolan a mennyiségtan és természettan tanara volt. Természettudós volt, de mint latin költő is kitűnt. I. Napoleon menyegzőjére, Széki Teleki József gr., Róviczky Ádám stb. tiszteletére olismoréssal elfogadott dícsőítő költeményeket írt. Költemei összegyűjtve Opuscula poetica címen 1822. jelentek meg Sárospatakon. Természettudományi műve: *Elementa physicae* (Sárospatak 1818, 2. kiad., u. o. 1828). Életrajzát v. ö. Magyar Kurir, (1831, I. 20. sz.) és Tud. Gyűjt. (1831). H. A.

kg., a kilogramm rövidítése.

kgm., a kilogramméter rövidítése.

Kháber, arab eredetű török szó, jelent hirt. Innen a *kháberdsi*, mely szultáni hírvivőt jelent, és ezeknek főnökük a *kháberdsi bási*, főhírvívó.

Khabir (arab), így nevezik a karaván-vezetőt É-Afrikában; a K. a pusztában főképp a nap és a csillagok állásából tájékozódik.

Khacham, i. *Khakám*.

Khadidsa, gazdag mekkai nő, ki özvegysegbe jutván, a 25 éves Mohammedro bizta üzleti ügyel-

nek, karavánjainak vezetését. Később a 15 évvel fiatalabb ügyvivőjével házasságra lépett és midőn Mohammed mint próféta lépett fel, legerősebb támasza, híve, buzdítója volt. Az o házasságból származott gyermekek zsenge korukban haltak meg; csak Fatimat (l. o.) nevelték fel. K.-t a mohammedánok «az igazhitűek anyja»-nak (umm al-müminín) nevezik és omlékét nagy kegyelettel tisztolik.

Khadirasara (möv.), l. *Arékapálma*.

Khágál, l. *Kágál*.

Khagán, l. *Khán* és *Khákán*.

Khafoon, bengáliai gabonamérték, = 1354.73 kilogramm.

Khaibar, az iszlám keletkezésekor a független arab zsidók vára Hidzsászbán, Medinatól ÉK-re. Miután az arab zsidók több törzse Mohammed vezéréi által megvertetett, a környék összes zsidósága kincseivel K.-ban keresett menedéket, melyet Ali hősie ellenállás után ostromnal vett be (628). Ebből a háborúból Mohammed két zsidó nőt hozott magával, Züflát, az általa meggyilkolt K.-i fejedelem leányát, kit feleségül vett és a szép Hajnábot, kit, mivel mérget kevert számára, kivégeztetett. K. 1874 óta a törököké.

KN.

Khaiber, híros, 53 km. hosszú hegysoros Kábul és a Pendsab közt a Szeffid-Koh K-i végében. Az indiai oldalon Dsamrudnál kezdődik és csak a helytől 5 km.-nyire kezd keskenyedni, Ali-Maszsidsidnál (22 km.-nyire Dsamrudtól) már csak 10—12 m. magas, néhol 400 m. magas sziklák közt. Ali-Maszsidsidtől ismét mélyedni kezd és Dhakánál végződik. Dsamrudnál 501, Ali-Maszsidsidnál 730, a K.-hágónál 1011 és Dhakánál 421 m. a magassága. A szorosban mindkét oldalon egy-egy patak foly végig. A K. régi idők óta szolgálat útul az Iran-fensíkről az Indus völgyébe. Itt vezették a seregeiket Mahmud, Ala-Udin, Baber, Akbar, későbbben a porsa Nadir, az afghán Achmed stb. Az angol hadak 1839. és 1842. mentek át rajta. Az 1879-iki gandamak-i szerződés a K.-szorost az angoloknak engedte át.

— ZIK.

Khákám (héb. a. m. böles), a spanyol szortartású (szefárd) zsidóknál a rabbi szokásos címe; *K.-basi*, a török zsidóság egyházi feje, s mint olyan az államtanács tagja.

KN.

Khákán v. *hákán*, szó szerint a khánok khánját jelenti, és mint ilyen a mongol uralkodóknak és török szultánoknak, a kazarak (l. o.) fejedelmek s hazánk területén az avarok főnökeinek volt a hivatalos címe. A törököknél a kínai császárt is e címmel illetik, aminthogy a szót magát is kínai eredetűnek mondják. Mint jelző a török nyelvben a *szultáni* kifejezéssel egyértelműen használatos, p. *defteri-khákáni*.

K—C.

Khaki, nagy sósó Asztrakan orosz kormányzóág. Jenotajevszk kerületében, a Volgastoppón fekszik és több más sósótól van körülvéve. Nyáron a só gyakran kiszárad s akkor a só nagy mennyiségokban lepi el a fenéket. Közeliében hőforrások fakadnak.

Khál'at vagy *Khil'at* (arab), díszruha, melynek adományozásával keleti fejedelmek magasabb tisztviselőiket és kegyeltjeiket kitüntetni szokták.

Khaldea (a Kr. e. IX. sz.-ig *Babilonia*, a bibliaiban *Sineár* és *Bábel*), ókori ország, földrajzi-

birodalmak, Csál. Lapok 1856; a modern korra: Sámí Lajos, Vázlatok Babiloniából, az arabok, Babel tornya, a zsidók, Vasárn. Ujság 1868; Az ékíratról, Horvát István, László egyik művének (Die Keilschr. von Persopolis) ismertetése, Tudom. Gyűjt. 1886 és Ballagi Mór, Új korszak, 1865; Kaulen magyar fordítás és Glosswein (l. o.) két műve. A mai kaldeusokról. Kath. Híttérj. Lapja, 1892. L. M.

Khalid építészet, l. Építészet.

Khalid nyelv és irodalom, l. Khaldea és Araméus nyelvek.

Khalid periódus, újabb Halley-féle periódusnak nevezik (l. o.).

Khalibi, hosszsmérték, l. Pík.

Khalica (új-heber a. m. saru-leoldás), zsidó szer-tartás, melynek (Mózes V. k. 25, 5—10 szerint) akkor van helye, ha valaki magtanul elhalt testvérének özvegyét nem akarja feleségül venni, hogy «felépítse testvérének házát». Manapság ezta sózorságiaszt (leviratust, új-heber *jibbum*), mely mar régóta nincsen gyakorlatban, rendesen a K. helyettesíti. KN.

Khálid b. al-Walid, a Kurejs-törzsből származó arab hős és hadvezér Mohammed korában, kinek elointe ellenségei közé tartozott. Az Ohod hegy melletti ütközetben (625) is a próféta ellen harcolt; de miután Mohammed K. egyik rokonat nőül vette, átpártolt hozzá és kardjával az új vallás ügyét szolgálta. Mohammed az «isten kardja» (szeif Allah) névvel tisztelte meg. A próféta halála után mint hadvezér a per-sák és görögök ellen részt vett az iszlám első nagy harciban, melyek Szíria, Palestina és Persia meghódítására vezettek. Meghalt Emeszában 642-ben. O-R.

Khalifa (arab) a. m. utód, a mohammedánok között azok elne, kik az iszlám egyházának és államának kormányzásában Mohammed utódai. A K. a mohammedán egyház imámja, azaz vezére. A mohammedán közjog szerint a K. méltóságának érvénye az igazhitűek közmegegyezésén (*idsmá*, l. o.) alapszik; de már nagyon korán fejlődött ki azon nézet, hogy e méltóság viselésére csak a Kurejs- (l. o.) törzsből származó egyén bír jogosultsággal; valamint a próféta halála óta az igazhitűek egy nagy pártja azon nézetért harcolt, hogy a kurejsiták közül a K. méltóságot csak a próféta leszármazó vérokonai viselhetik (l. *Imám, Síták*). A Mohammed halála után (632) következő első négy K. a medinai körök részéről történt választás által jutott a trónra, ugyanis:

Abú Bekr 632—634. 'Othmár 644—655.
'Omar b. al-Khattáb 634—643. 'Ali 655—660.

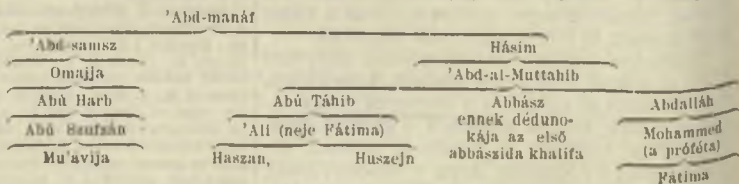
E korszakot Kremer nyomán az iszlám *putriár-kális korszakának* szoktuk nevezni. Már az Omajja-családhoz tartozó Othmár alatt a család tagjai nagy befolyásra tettek szert. Ali uralkodása alatt Mu'ávija szíriai helytartó érdekében egy hatalmas párt támadt, mely a medinaiak választó-joga ellenében az Omajja-család számára óhajította a K.-méltóságot állandóan megszerezni. (Lásd az alább következő törzsfát.) 'Ali halála

után fia, Haszan hat havi uralkodás után önként lemondott Mu'ávija javára; ezzel kezdődik az Omajja családjából származó K.-k sora, mint-hogy Mu'ávija a trónra jutván, szabad választás ellenében családján számára biztosította a K. méltóságot. Együttal a birodalom székhelyét Medina-ból Damaszkusba tette át. E dinasztiaiból keleten a következő K.-k uralkodtak (660—750):

I. Mu'ávija	660—680.	II. 'Omar	717—720.
I. Jezid	680—689.	II. Jezid	720—724.
II. Mu'ávija	689.	10 Hishám	724—743.
I. Merván	689—685.	II. Velid	743—744.
5 Abdelmelik	685—705.	III. Jezid	744.
I. Velid	705—715.	Ibráhim	744—750.
Szulejmán	715—717.	II. Merván	

Az omajjádok uralkodása alatt az elnyomott pártok titkos propagandája szüntelenül működött. Abdelmelik vetett csak véget a kháridsiták (l. o.) zavargásainak. Nevezetesen a legitimisták, kik jogos K.-nak csak a prófétától leszármazó utódot ismertek el, az ő imámjaik (l. o.) javára szót-tek összeesküvéseket; a próféta családjával vé-rokonságban álló Abdász (a próféta nagybátyja) utódai a legitimista mozgalmat a maguk javára használták fel.

Az itt következő táblázat legalkalmasabban fogja feltüntetni a különféle pártok preten-denseinek családi jogcímét a próféta örökségeire:

Az abházida pretendensek szeretik a *Hásim* (vadekai) nevét, mely a próféta dedájától való egye-nes leszármazásukat tünteti fel. Aspirációik szá-mára különösen Khorasanban toborzottak nem-zedékeken át titkos híveket, míg II. Merván alatt nyíltan zaslót bontottak és elősegítve Mezopotá-mia lakossága által, mely kezdetől fogva a legiti-mista pretendenseket pártolta, fekete zaslóik alá sereglett hivoikkal Szíriába törtek és vezértük, az abházida család akkori feje, Abú-l-'Abbász szá-mára követelték az uralmat. Több szerencsétlen ütközet után II. Merván Egyiptomba menekült, ahol meg is halt. Abú-l-'Abbász a hatalmat csak-hamar el is foglalta «a próféta családjá» számára, s az omajjád család összes megkerithető tagjait ko-gyetlenül lemészárolta; ezért az *Al-Szaffáh*, a vérontó, nevet nyerte. A K. székhelyét Damaszkusból Mezopotámiába, előbb Anbarba, majd a töl-alapított Hásimijjába tette át; utóda alatt Bagdad lett a K. székvárosa. E K.-kkal veszi kezdetét az a szokás, hogy az uralkodó sajátkepl-neve mellé egy disznóvet (lakah) vesz fel, amely amazz teljosen háttérbe szorítja és a khalifa hivatalos nevévé válik; p. Abú Dsa'far melléknovo Al-Manszúr (akit isten győzelemre segít), Harun khalifáé Al-Rasid (a jó útra vezért). Ezért a következők felsorolásban is csak a disznóneveket használjuk.

Az abházida K.-ák a következő sorrendben kö-vetkeznek egymás után (750—1258):

Amely azok a K. bottlben nincsenek meg, a C-ben koreszendők!

Abu l-Abbász	750—754.	20	Al-Rádhí	994—940.
Abu Da'far al-Mansúr	754—775.		Al-Muttakí	940—944.
			Al-Musztakfi	944—945.
Al-Mahdí	775—785.		Al-Mutí	945—974.
Al-Hádi	785—786.		Al-Tái	974—991.
5 Hárún al-Rasíd	786—809.	25	Al-Kádír	991—1031.
Al-Amin	809—813.		Al-Kám	1031—1075.
Al-Mu'nun	813—833.		Al-Mutadí	1075—1094.
Al-Mu'tasim	833—842.		Al-Musztahír	1094—1118.
Al-Vákhí	842—847.		Al-Musztasid	1118—1135.
20 Al-Mutavakkil	847—861.	30	Al-Rásid	1135—1136.
Al-Muntasir	861—862.		Al-Muktafi*	1136—1160.
Al-Musztai'n	862—866.		Al-Musztasid	1160—1170.
Al-Mu'tazz	866—869.		Al-Mustadhi	1170—1180.
Al-Muhallil	869.		Al-Nászír	1180—1225.
15 Al-Mu'tamid	870—892.	35	Al-Záhir	1225—1226.
Al-Mu'tadhid	892—902.		II. Al-Musztasir	
Al-Muktafi	902—908.		szír	1226—1240.
Al-Muktadir	908—932.		Al-Musztasim	1240—1258.
Al-Káhir	932—934.			

* A 17. számutól különböző név, amennyiben a «k» a kái névben nem azonos hangu.

E K.-ák Al-Mutavakkil óta, ki török testőrséggel vette magát körül, mely mind erősebben magához ragadta a hatalmat, csakhamar elvesztették a tényleges uralmat az állam ügyei fölött. Al-Rádhí személyes gyengeségének érzetében az *Emir al-amurá* (fejedelmek fejedelme) méltósággal szervezi; ennek képviselői, mint a frank *major domusok*, önállóan intézik az állam ügyeit. Al-Musztakfi alatt a bujádák ragadják magukhoz a major domusi méltóságot és eszládjukban aprólékos flura öröklök át. A központi hatalom elgyengülése folytán az egyes provinciák helytartói a K. névleges fenhatósága alatt önálló vazallus dinasztiákat alapítanak, melyek mellett a IX—XIII. sz.-okon a K. csupa arnyalakká süllyed és mint az «igazhitűek fejedelme» és imájja inkább csak egyházi, sommint állami uralkodó színében szerepelt (l. *Szeldsukok*), míg 1258. Hulagú khán, mongol fejedelem véget vet ez árnyuralomnak is. Bagdadot meghódítja és földülja, s Al-Musztá'szim K.-t elűzi. Az abbászidák ekkor Egyiptomban találtak menedéket, ahol az ottani szultánok uralmuk jogosságát azáltal óhajtották bebizonyítani, hogy a K.-tól nyerték az investitúrát. Csakis erre szolgáltak azok az abbászidák, kik a kairói palotában nagyhangzúsnak címeik és a K.-ák külső attribútumainak használata mellett nem egyebek, mint a tényleges fejedelmek szolgái, kikkel amazzok kénylik-kedvük szorint bannak. 18 abbászida trónolt e körülmények között Egyiptomban, amíg 1517. II. Szelim török szultán elűzi Egyiptom világi uralkodóit és az imáni palotában lakó utolsó abbászidát magával viszi Konstantinápolyba; a khalifátus összes képzelt jogairól való lemondásra kényszeríti és az iszlám új székvárosa számára szerzi meg a vallásos hatalom jelvényeit, köztöltik a proféta köpenyét (l. *Burda*) és egyéb ereklyéket. Ezóta a török szultánokra szállt a K. méltósága. Ezek nem felelnek meg ugyan a jogos K.-ak azon kellekének, mely szerint K. csak a Kurjós törzsből származó ember lehet. Igényüket azonban arra alapították, hogy az utolsó abbászida ténylegesen rájuk ruházta e méltóságot, tékik szolgáltatta ki a szent jelvényeket s hogy ők az iszlám szent városainak. A mohammedán kánonisták többsége belenyugodott a közjogi helyzetbe és a hatalom tényleges tulajdonosát K.-nak ol is ismerték, bár az iszlám hívóinek nagy része nem óhajtván a régi kánoni közjog rovására

alkudozni, másfelé keresi a jogos K.-t. Innen van, hogy Észak-Afrika nagy részében a marokkói serifet, ki kurejsita származású, tekintik a jogos K.-nak. Magától értetődik, hogy a sliták, kik csakis alida K.-t ismernek el, az oszmán szultánok khalifatusi igényeit bitorlásnak nézik.

Az abbászida K.-ák uralkodása kezdetén *Spanyolországban* külön K.-ságot alapított az omajjúd család egy tagja, kinek sikerült Al-Szaífüh vérengzése elől Spanyolországba menekülni, ahol az omajjádok uralma alatt virágozó mohammedan tartomány fejlődött volt. Ez az omajjádok *nyugati dinasztiája* (l. *Mórok, Omajjádok*). A K. címén uralkodtak tovább az abbászidák jogait visszautasító *fatimidák* (l. o.) Egyiptomban.

Iródom. Well, Geschichte der Chalifen, 3 kötet, Mannheim 1846—51; u. a., Geschichte des Abbasidenkhalifats in Aegypten, 2 kötet, Stuttgart 1860—62; u. a., Geschichte der islamitischen Völker von Mohammed bis zur Zeit des Sultan Selim übersichtlich dargestellt, Stuttgart 1866; Flügel, Geschichte der Araber bis auf den Sturz des Chalifats von Bagdad, 2 kötet, Leipzig 1864; Kromer, Geschichte der herrschenden Ideen des Islams, u. o. 1868, 309—455. lapján: Die Staatsidee des Islams (az iszlám közjogi elmélete); Aug. Müller, Der Islam im Morgen- und Abendland, 2 kötet, Berlin 1885—87, az Oncken-féle gyűjtemény során; Goldziher, Muhammedanische Studien, II. kötet, Halle 1890, 2. fejezet; Umejjaden und Abbasiden; Van Vloten, De Opkomst der Abbasiden in Chorasán, Lejda 1890; Muir W., The Chaliphate, its rise, decline and fall, London 1891; Nöldke, Orientalische Skizzen, Berlin 1892; St. Lane Pool, The Mohammedan Dynasties, chronological and genealogical tables with historical introductions, London 1894. V. ö. Goldziher, Az iszlám világi fejlődésének korszakai, Budapest Szemle 1892, LXX. kötet, 353—382. lapján. G—H.

Khalil, régi héber fuvóhangszer, melyet Luther sípnak v. fuvolának nevezett. Ezen hangszert nadból készítették, hangja kellemes és szelíd volt. Kétféle ilyen síp volt használatban: egy nagyobb s egy kisebb, az előbbi *Nelakkim*-nak, az utóbbi K.-nak nevezték. Buxtorff szerint a K. azonos volt a pásztorsípval. — K.-nak hívják ma Hebront is (l. o.).

Khalka, mongol törzs, l. *Mongolok*.

Khálla (héb. a. m. kalács), a tésztából vett azon darab, melyet hajdan (Mózes 4. k. 15. 19—21. értelmében) a papnak kellett adni. Manapság a K.-t, azután pedig olégotik. KN.

Khaluphes Nikefor volt az 1163. IV. István védelmével megbízott görög vezér; ő azonban, mikor IV. István nem akart a Szerémségre szorítkozni, azon költött ürügy alatt, hogy Manuel császár visszahívatta, csakhamar otthagya a trónkövetelőt. M.

Kham, Tibet (l. o.) K.-i, kevésbé ismert tartománya.

Kham, Noé legifjabb fia (Móz. I. 5, 32). A bibliai elbeszélés szerint (Móz. I. 10, 6—20) négy fia volt; Kús, Mierajim, Pót és Kenaan. Kús alatt értették Dél-Arábia és Etiópia népeit, Mierajim alatt Egyiptom, Pát alatt valószínűleg Líbia értendő, Kenaan pedig Palesztina óslakosainak és némely ehhez közellakó népnek ósatya. A bibliai elbeszélés tehát e népektől mind rokon származásúnak tekinti. SCHN.

Khambat, város K.-Indiában, l. *Cambay*.

Khamiták, népek északi és északkeleti Afrikában, melyek sem a négerekhez, sem a később bevándorolt sémitákhoz (arabok és abissziniak) nem tartoznak. Nevüket Mózes könyvéből (I. 10.)

nyerték. Valószínű, hogy a K. egykor a sémitákkal közösen lakták Éle-Ázsia síkjait s innen vándoroltak be É.-Afrikának néger törzsektől lakott vidékeire; az utolsó bevándorlók a K. törzsből az egyiptomiak voltak. E törzsek különben az u. n. földközi-tengeri (kaukázusi) népfajhoz tartoznak, tehát úgy a sémitákkal, mint az indogermánokkal rokonok.

Khamos (Chemos), a moabiták nemzeti istene, lényegében egy az ó-kánaáni Molochhal (l. o.). Zsidó monda szerint K.-t egy fekete kő képeben imádták s még Salamon király is oltárhelyet építtetett neki, amelyet csak Jósias romboltatott le.

Khamszín, *Khamszín* (arab) a. m. ötven. Egyiptomban a koptok husvétja és pünkösdje közötti idő, ötven nap. K.-nak nevezik a meleg déli szelet is, mely ez idő körül (április és május hónapokban) uralkodni szokott és az egészségi állapotról igen kedvezőtlenül hat.

Khamti, Birma északi részében és Asszamban lakó néptörzs, mely a san v. thai törzs egy ágát teszi. A K.-k sötétbőrűek, különben a kínaiakhoz hasonlítanak. Vallásuk buddhista; nagyon ügyes munkások. V. ö. Dalton, *Ethnology of Bengal* (Kalkutta 1872).

Khán, 1. az ázsiai mohammedán fejedelmek címe; a török szultánnak is címe közé tartozik és rendszeren tulajdonnévéhez függösztik, p. *Abdul-hamüd khán*. Persiában magas hivatalnokok is a K. címet viselik, mely ott körülbelül a török pasának felel meg. — 2. K., a karavánok állomás-helyei.

Khandes (Kandes), Bombay brit-indiai tartomány egyik disztriktusa a Szatpuri, Adsantai-hegységek, Berar és Gudserat közt, 25,754 km² területtel, 1,237,231 lak., akik közt a hinduk vannak többségben. A Taptinak és mellékvízeinek, a Girnának és Pandranak völgyei termékenyek. A hegységekkel takart részek nagyobbára erdősök. A fővárosa Dhulia, a Pandra D-i partján épült, vasút mellett, (1891. 21,880 lak.) és mindinkább élénkülő forgalommal.

Khánkáh (persa) a. m. derviskolostor.

Khanpur, város K.-Indiában, l. *Kanpur*.

Khanszkaja Sztavka a. m. a khán sátora v. tábora, a belső v. bukejev horda kirgizeinek központja. 1826. Dsangan khán alapította, a benne tartott fontos országos vásároknál fogva állandó telepítvényre lett. (1890. 1242 lak. (ezek között 367 kirgiz, 547 tatár); vannak orosz hatóságai, postája, távírója, orosz temploma és mecsetje.

Khanuka (héb. a. m. felszentelés), zsidó fölünnp kiszlev havában (dec. körül), a jeruzsálemi szentélynek a Makkabeusok (l. o.) diadala következtében történt újból való felszentelésének emlékére. Ünneplik 8 napon át egyebek közt a K.-gyertyák meggyújtásával egy a zsinagógákban mint a családhuzakban.

Khaphré (Chephren), egyiptomi király a negyedik dinasztiaiból, Kheops utóda. Ő építtette a Gizeh mellett a második legnagyobb piramist délnyugatra a Kheopsé mellett. E piramis 138.5 méter magas és 213 m. széles volt. Előtte fekszenek a romjai a hozzá tartozó halottak templomának, amely a XVIII. sz.-ban még meglehetősen jó karban volt. Balra a piramis lábánál hatalmas,

a sziklából faragott szfinksz áll, amely Harmachisz napistent személyesíti. A szfinksztől 40 m.-nyire délre egy másik templom áll, amely talán szintén K. alatt épült a halotti kultusz céljaira. E templomban az uralkodónak kilenc szobrúra akadtak.

Kharads v. harads, l. *Harács*.

Kharak (Khareds, Karak), Parzisztán persa tartományhoz tartozó sziget a Porsa-öbölben, 55 km.-nyire Busirtól, 5 km² területtel és mintegy 1000 lak., akik datolyákat és gyümölcsöket termesztnek és halászáttal foglalkoznak. A hollandok 1748. itt letelepedtek, de az arabok 1765-ben őket elűzték; később a persák hatalmába került.

Khara-müren, mongol neve a Hoang-hónak (l. ott).

Khardse (Chargeh v. Khargeh), a Libiai-sivatagban fekvő egyiptomi oázisok legnagyobbika. Az oázis 160—180 km.-nyire fekszik a Nilustól az É. sz. 24° 35' és 25° 55' között. Legnagyobb hossza 120—150 km., szélessége pedig mintegy 20 km. K. inkább depresszió mint völgy, amelyet meglehetősen meredek sziklafalak vesznek körül. Megművelt része csak 836 ha. A datolyán kívül, ami a főterméke, terem rajta rizs, búza, igen sok durra-köles és különféle gyümölcs. A növényzet a nedvességet a kutakból kapja. Házi állatok a szamar, kecske, szarvasmarha, bivaly és juh. A lakosok nagyobbára arabok és azok korcsei, számukat 6700-ra becsülik. Legnagyobb számmal az oázis legnagyobb helységében, El-K.-ban vannak. El-K. az oázis É-i végében fekszik. pompás pálmákkal, 3500 lak. Legnagyobb érdekessége azon templom romjai, amely egykor Ammonnak, a tébai nagy istenségnek volt szentelve s amelyet Darius idejében építettek. 7 km.-nyire tőle van El-Gabanat, keresztény nekropolisz. K.-t Herodotos Oasist néven említi. Cambyzes egy hada a környéken pusztult el. A rómaiak idejében számkivetés helyéül szolgált. Nestorius páp-pókot 435. ide száműzték.

Kháridsiták (arab, ered. *Khavárids* a. m. kir-
menők, kilepők, elvonulók), az iszlám egy fele-
kezete, mely onnan keletkezett, hogy a Mu'áviya
és Ali között lefolyt harc alkalmával, a Szíria
melletti ütközést után 12,000 igazhittű odahagyta
Ali táborát azon ürügy alatt, hogy o khalifa bele-
nyugodott, hogy a közötté és vetélytársa között
fenforgó versengés eldöntését választott bíróság
döntésére bizzák. Jelszavuk az volt, hogy *«csakis
Alláht illeti a döntés»* (lá hukm illá lilláh). Ezen-
tul kiváltak a közösségből, sem Ali-t, sem az
omajjádakat el nem ismerték és szorosan demo-
kratikus alapon szervezkedtek. Sem a kureisita
család, sem a Mohammed utódai kizárólagos kha-
lifái jogelmét nem ismerték el, hanem a jogot
bármely családból való emberre ruházták, kit a
gyűlekezet szabadon választ; még a nem arabok
is a rabslágtól sem tagadták meg a khalifai
móltóságra való képességet. Mindenekelőtt a val-
lás törvényeihez való szigorú ragaszkodást kö-
vetoitök első feltételül. E közjogi tanuk mellett
szigorú etikai elveket hirdottek. Midőn a politi-
kai vitás kérdés aktuális jelentősége megszűnt,
különösen szigorú dogmatikájuk és puritán er-
kölestanuk által különböznek a többi iszlám

A törvény megszegőjét a hitetlenek közé sorozták. A K. maguk között csakhamar több pártra oszoltak (ibáditak, szifritak stb.), melyek a vallásos tanokban egymás között nem éppen lényeges pontokra nézve eltérnek. Sok bajt okoztak szintelen lázadásuk által az omajjada khalifának, kikot, mint a vallástörvények megszegőit, hitetleneknek és az igazhitliek kormányzására méltatlanoknak mondtak. A khalifák irgalmatlan irtóháborút viseltek ellenük, míg a lázadást elfojtották. Az üldözések elől menekülők Afrikában a kabilok között találtak menedéket; sok berber törzs között terjesztették tanait, melyek politikai tekintetben a szabadszelleme kabilok inyére voltak. Afrikában maradt fenn legtovább a K. felekeze; az algeriai Mzab tartományban még mai napig is fennáll az ibáditafelekezet. Ugy szintén Arábiában a maszkati imámság is a K. tanainak alapján áll.

G—A.

Irdalom. Sahrasztáni, Religionsparteien u. Philosophenschulen, német ford. Haarbruckerből, Halle 1850, I. köt.; Krömer, Die herrschenden Ideen des Islams, Lipsze 1868; Brinnow, Die Charidschiten unter den ersten Omajjaden, Leipzig 1884. A Mzab tartomány K.-ról Masqueray, Livres des Beni Mzab, Alger 1878; Motylusky, Bibliographie du Mzab, Bulletin de Correspondance africaine, IV. évf., u. o. 1885.

Kharizi (Alkharizi), *Jehuda ben Selómo*, a XIII. sz. legünnepelebb héber költője, szül. Xeroshen (Spanyolország), megh. 1235 előtt. Több tudományos munkát fordított arabból héberre, egyebek közt Maimuni: More Nebukim-át és Misna-kommentarjának egy részét, valamint Gabirol: Mib-khar ha-peninin-át és Hairi makamait. Az utóbbiak mintájára írta Takhkemoni című, különben önálló héber munkáját, melyben igazi költői irállyal elmésen beszél Franciaországban, Palesztinában, Egyiptomban, Persiában és Görögországban (egész 1218-ig) tett utazásairól és útközben szerzett tapasztalatairól. A Konstantinápolyban (1577 és 1583) és Amsterdamban (1729) kinyomatott munkát kiadták Storn M. E. (Bécs 1854) és Lagarde Pál (Göttinga 1883); részleteket holólo németre fordítottak Geiger, Steinschneider, kivált pedig Kaempf: Zehn Makamon aus dem Tachkemoni des Alcharisi (Prága 1858).

KN.

Kharput (Charput), hivatalosan Mamurat-el-Aziz, kerületi (mutessariflik) főváros Török-Örményországban, 95 km.-nyire Diarbektől, a Murad-csejnek, az Eufrat keleti ágának balpartján elterülő síkságon, 1267 m. magasban, termékeny vidéken, 30,000 lak. Örményország és Kurdisztán legjelentékenyebb kollégiumával, egy jakobitakolostorral.

—ZIK.

Khartum (Chartum), az egykoron Egyiptom birtokát tevő Szudánnak fővárosa a Kék-Nilus balpartján, közel azon helyhez, hol a Fehér-Nilussal egyesül. K.-ot 1823. Mehemed Ali kezdte várossá építtetni és 1830-ban egyiptomi Szudán kormányzóságának székhelyévé tette. Kedvező fekvésénél fogva csakhamar egész ÉK.-Afrika kereskedelmének középpontjává lett és már 1882. lakóinak számát 70,000-re becsülték. Egyiptommal távírói összeköttetésben állott. Forgalmának főcikkei voltak a bevitelben fegyverek, puskapor, vadászati eszközök, szeszes italok, durva pamut-kelmék és üveggyöngyök; a kivitelé elefántcsont, gummi arabicum, tamariszkus, structoll és bő-

tóf, szül. Klagenfurtban 1588 febr. 21., meghalt Badenben (Bécs mellett) 1650 június 13. Hosszabb külföldi utazások után az udvarhoz jött, ahol mint ügyös diplomata Khleslnak, a mindenható miniszternek bizalmát teljes mértékben megnyerte. 1616-ban spanyol követé nevezték ki, 1631. a királyné főudvarmestere lett. Államférfiai munkássága közepetto történetirással is foglalkozott. Történeti munkájának címe: *Annales Ferdinande* (teljes kiadás, Lipcse 1716—26, 12 köt.); német nyelven is írta meg II. Ferdinánd történetét. V. ö. *Stülz*, Jugend u. Wanderjahre d. Grafen Fr. Chr. v. K. nach dessen eignen Aufzeichnungen (Archiv für Kunde österr. Geschichtsquellen 1850). — *K. Lajos András* gróf, Pérenc Kristóf unokája, szül. 1683 nov. 11., megh. 1774 jan. 26. A Szavójai Jenő nevét viselő dragonyos ezredben és Jenő szemei alatt kezdő pályáját s III. Károly alatt, a törökök elleni háborúban (1716—18) tün-tette ki magát legelőször. Részt vett Pétervárad ostromában és Belgrád előtt is harcolt, és azután Eszékre került mint parancsnok. Eszéken írta ismeretes munkáját: *Instructionen für Kavallerie u. Infanterie*, mely még mai nap is fontossággal bír. (V. ö. *Hadi exercitium*. Magyarra fordította Kovács János 1746). 1734. átvette az olaszországi seregek vezérletét, de már 1736. Bécsbe ment, ahol titkos tanácsosnak s tábornoknak nevezték ki, de nemsokára Szlavoniába küldték. Az újonan kitört török háborúban ismét tevékeny részt vett, elfoglalta nevezetesen Nizzát, Widdint is ostromolta és Radojavacnál harcolt. Az osztrák örökösödési háborúban előbb Bécs falait helyezte jobb karba, azután Linzot és Passaut foglalta vissza s Bajorországba nyomult, melyet utóbb (1743) még egyszer korított hatalmába. Miután még a Rajna mentén harcolt, 1743 végén visszatért Bécsbe, ahol Mária Terézia rendkívüli mértékben kitüntette. Naplóját, melyek érdekes világot vetnek korára, Wolf A. adta ki ezen cím alatt: *Aus dem Hofleben Maria Theresias* (Bécs 1858. A nemzeti múzeum birtokában levő kézirat nyomán). V. ö. *Thürheim* gr., L. A. Gr. v. K.-Frankenburg (Bécs 1878); *Czerwenka*, Die K. (Bécs 1867); *Krones* cikkét az Allg. D. Biographieban (XV. köt.). A család nevezetesebb élő tagjai: *Rudolf* gróf, brüsszeli osztrák-magyar követ, szül. 1844 jun. 18. Bécsben; *Károly* gr., alexandriai osztrák-magyar konzul, szül. 1854 jan. 5. St. Pöltenben.

Khevera kadisa (khal.-héb., a. m. szent társulat), egy csaknem minden zsidó hitközségben fennálló jótékonyági egylet, melynek főcélja a holtaknak zsidó rítus szerinti eltakarítása s ebből kifolyólag a temetőnek berendezése és gondozása, a mellett a betegek ápolása s általában szegények gyámoltása. KN.

Khiddékkel (asszir: Idiglat, arabs: Didsla), a Tigris folyam héber neve. Móz. I. k. 2. 14. szerint a négy paradicsombeli folyam egyike.

Khidder, l. *Khidr*.

Khidiv, helytelenül *khedive* (porsa) a. m. hatalmas úr, az egyiptomi alkirálynak hivatalos címe, mely által a török birodalom többi helytartó (váli) pasái sorából kiemeltetett. Már 1845. nyerto Mohammed Ali e címet a török szultántól; de csak 1867 óta élnek vele utódai. G-R.

Khidr. *Khizr, Khidler*, a bibliai Eliás (Illés) profétával azonosított szent személy, ki a mohammedan legenda szerint az élet forrásából ivott és ez által örök ifjúságot (neve *virulást* jelent) és az itéletnapjáig torjódó életerőt szerzett. A legenda kapcsolatba hozza Nagy Sándorral is, kit a sötétség birodalmába elkísért. Folytonosan jár-kel a világban, hogy az istenfélő szűkölködőkön segítsen. Gyakran jelenik meg istenfélő embereknek, a nélkül, hogy ők ismernének, kíséri és céljuk felé segíti őket. Személyazonosságára nézve a K. legendáinak feldolgozói között nagy a nézeteltérés. Számos átköcsönözött mondat a mohammedanok K.-re ruhaztak; nevezetesen a szent György legendáiból számos vonást köcsönözött. A mohammedan miszticizmus rendszerében mint a szűf-világ intőzője fontos szerepe van. G—R.

Khil'at, l. *Khalat*.

Khina (Sina, l. a mellékelt térképet). nálunk szokásos neve K.-Ázsia egyik nagy országának. Ez, valamint Európa többi népeinél elterjedt nevek (China, Chine), az ország lakói előtt ismeretlenek; ők a maguk országukat leginkább Csung-kuo (a közép országa) vagy virágos nyelven Csung-kua (a közép virága) stb. névvel illetik; régebben pedig Tien-hszia (az ég alatt) volt a neve. Legnagyobb területében a khinai birodalom az ázsiai szárazföldnek közel egyharmadát foglalja magában; K- és DK-felől 20 szélességi fokon keresztül a tenger, D- és DNY-felől a D-khinai fel-föld, a Himálaja, a Pamir-fensík, ÉNy-felől pedig a Tien-san és az Altaj-hegység határolják. Területe 11.500.000 km², amelyből a tulajdonképeni K.-ra Hainan és Formosa szigeteket is beleszámítva 4.024.690 km², Mandsu országra (l. o.) 963.880 km², Tibetre (l. o.), Mongolországra (l. o.), Dsungáriára (l. o.) és K.-Turkesztánra (l. o.) közel 7.000.000 km² esik. A tulajdonképeni K., amelyről itt lesz szó, Liautungot, Hainant is beleszámítva, az északi szélesség 18 és 45, illetve ÉK-en 43°, a keleti hosszúság 98, illetve ÉNy-on 85 és a 127° közt fekszik.

Felülete. K. felületének túlnyomó nagy részét hegyek és felföldek takarják. A főbb hegységek ÉK-DNy-i (Szini hegrendszer), NyNyÉ-KK-i (Küen-lin hegyláncai) és ÉÉNy-DDK-i (indo-khina vagy maláj-indiai hegrendszer) irányt követnek. Az első rendszer kiválóbb tagjai a Tai-Kung-san vagy a nép ajkán Hszü-san (Ny-i hegység), mely a nagy K-i síksághól Pe-king és a Hoang-ho közt meredeken emelkedik ki; magaslatán San-hszü felvidéke terül el, melynek vastag lösztakarója alatt felgyűrt rétegek alkotnak elrejtőző lánc-hegységeket, amelyek D-en a Cin-ling-san láncjaihoz simulva KNy-i csapásnak, de csakhamar ÉK-felé irányulnak és Pe-king mögött egyközű láncokban fejlődnek ki. Legmagasabb a hegység-sorban a Vutai-san (3200 m.), ÉK-felől a Sziao-vu-tai-san és Nan-kon a folytatásai. Ny-felől pedig a 2460 m. magas Ho-san, amely ÉÉK-DDNy-i irányt követ. Távol Ny-on Kan-szuban a Ho-sannal egyközűen a Lo-pan-san posztkarbon-rétegekből álló szirtes gerincei vonulnak el, amelyekben a hágó 2640 m. Mindezen hegyláncok az É.-K.-i lapályban vesznek el. A pe-kingi lapálytól Mongolia felé a következő hegyláncok sorolhatók

Amely szók a K betűben nincsenek meg, a C-ben keresendőek!

berber törzssre oszlik. A K.-oknak az alger területre vezetett rablóhadjárata indította a franciákat arra, hogy Tuniszba hatoljanak (1881 márc.). V. ö. *Parine*, Kabyles et Kroumirs (Páris 1881); *Guérard* és *Boutineau*, La Kroumirie et sa colonisation (u. o. 1892).

Khuen-Héderváry Károly gróf, horvát bán, szül. Freiwaldauban (Felső-Szilézia) 1849. máj. 23., mint belási Khuen Antal szlavoniai földbirtoke és báró Izdenezy Angolika fia. Jogi tanulmányait a zágrábi jogakadémián végezte és erre rövid időig a zágrábi törvényszéknél gyakornokoskodott. Nyilvános pályáját a hetvenes évek kezdetén Verőce vmegyében kezdte. Korán megválasztották a horvát országgyűlésbe, honnan Horvátország képviselőtében a magyar országgyűlésbe küldetett fel. Mint véczei és hédervári gróf Viczay Héder családja utolsó fiarjának örököse, egy 1874. dec. 5. Bécsben kelt legfelsőbb elhatározás alapján családneve mellé a Héderváry (l. o.) nevet felvette, «belási» előnevét a «hédervári» előnévvel feleltette és végre címerét a Viczay család címerével egyesítette. A jog- és államtudományi szakban szerzett alapos ismereteit csakhamar a közigazgatás gyakorlati terein érvényesítette, mert 1879. Győr vármegye főispánjává neveztetett ki, hol a vízáradások idején elsőrendű adminisztratív tehetségnek bizonyult. 1883. dec. 1. Horvát-Szlavon- és Dalmátországok bánjává neveztetett ki, mely méltóságot most is viseli. Mint bán a kezdetben kínálkozó nehézségekkel szerencsésen és erőlesen megküzdött, a feligaztolt kedélyeket lecsillapította, a zűlalt pártviszonyokat rendezte, a magyar állameszmét megszilárdította és nagy reformokat létesített különösen a közigazgatás és tanügy terén. Ezen érdemeiért a király az első osztályú vaskorona-renddel, majd pedig az aranygyapjas-renddel tüntette ki. A bán azonkívül valóságos belső titkos tanácsos és cs. és kir. kamarás. Újabb időben igen jelentékeny részt vett a magyarországi politikában. 1894. májusban a főrendiházban a kormány egyházpolitikai javaslatai mellett szólalt fel, de némileg mérseklő szellemben. 1894. június elején a koronától megbízást nyert magyar minisztérium alakítására, de a szabadelvű párt ellenzése miatt e megbízása nem vezetett célhoz. Hasonló sorsra jutott 1895. elején is, midőn a Wekerle-minisztérium elbocsátásakor szintén ő volt megbízva a kabinet alakításával. H—C.

Khufa, l. *Kheops*.

Khuppa (héb.) a. m. boltozat, a zsidóknál a menyegzői boltozat, mely alatt a jegyeseket összekötik.

Khutba (arab) a. m. megszólítás, szónoklat, kiváltképen a mohammedának pénteki istentisztelete vagy egyéb nagy ünnepek alkalmával a nagymecsetek (*ásámi*) *khatib-jétől* (prédikátor) a szószékről (*minbar*) tartott ünnepélyes szónoklat. A részletekről v. ö. *Goldziher*, Az iszlám (Budapest 1881, 332—338. lapjain). G—R.

Khutu (Kutu), német K.-Áfrika egyik vidéke Uszavambtól Ny-ra. A Mgota öntözi. Egészségtelen vidék, főterméke a dohány és kacsuk.

Khuzá'a (arab) a. m. az elváltak, egy jelentékenyebb arab törzs, amely a nagy, Jemenben lakozó

Kiátib, l. Kátib.

Kiátkozás, l. *Pygházi büntetések*.

Kibdelofán (ász.), l. *Ilmenit*.

Kibear v. *kebir*, l. *Dahab*.

Kibéd, kisközség Maros-Torda vármegye nyárad-szeredai j.-ban, (1891) 2402 magyar lakossal.

Kibic (német) a. m. bibic madár. Ezen nevet adják a kártyajátékok oly szemlélőjének, ki annak mikénti lefolyása iránt anyagilag érdekelve nincs.

Kibira (Kibyra), ókori város déli Frigiában, a Kabaliának nevezett vidéken, mely mas 3 várossal egy tetrapoliszt alkotott, Murena Kr. e. 84. a római birodalomba kebelezte és akkor egy conventus juridicus székhelye lett. Földrengés által tönkro monván, Tiberius szépen helyreállította és Caesareának novezte, most Buruz. L. M.

Kibitka (orosz), tulajdonképen a nomád kirgizok szótszedhető sátra; továbbá Oroszországban használatos közlekedési eszköz, melyet gyékény-tető véd némileg az időjárás ellen, míg a *telega* nyitott szekér fedő nélkül. Mindkettőbe rendszeren három lovat fognak, a középsőt járomba (trojka). Ilyen K.-kon szokták azelőtt a kegyvesztett államférfiakat az uralvidéki országokba vinni, innen ez a kifejezés: *K.-igazságszolgáltatás*.

Kibla (arab) a. m. irány; a mohammedánoknál azon irány, mely felé imáik alkalmával fordulnak. Mohammed eleinte, míg a zsidók pártolásában roménykedett, Jeruzsálemot tűzte ki az igazhitűek K.-jául, de midőn a zsidókkal meghasonlott, a mekkai ka'bát (l. o.) emelte a K. rangjára. A K. helyes irányát a mecsetekben a *mihráb* (l. o.) nevezetű fülke jelöli. G—R.

Kibo, a Kilima-Ndsaro (l. o.) esőcsa.

Kibocsátás, az értékpapiroknak az a forgalomba hozatala, amelyet az illető papirokon szereplő adósok foganatósítanak akkor, mikor a papirokban foglalt kötelezettséget elvállalják. A K. fajtái között az illető papirok természete szerint különbséget kell tennünk; nevezetesen mások a feltételei, módjai és következményei a papírpénzek, a forgalmi értékpapírok és a tulajdonképeni értékpapírok K.-ának. 1. A papírpénzek K.-áról l. *Bankjegy*, *Jeggybank* és *Papírpénz*. 2. A forgalmi értékpapírok K.-ról l. *Kibocsátó*, *Kereskedelmi utalvány* és *Váltó*. 3. A tkp. értékpapírok (résztvények, elsőbbségek, állami és magán kötvények, záloglevelek, sorsjegyek stb.) K.-ának négyféle módja van: a) *Aláírás útján* való K. az, amikor a hitelt keresők nyilvános hirdetésekben szólítják fel a tőkepénzeseket, hogy az illető értékpapírokat vegyék át, illetőleg bizonyos számú értékpapír átvételére aláírás útján adjanak kötelező ajánlatokat. Az aláírási felhívásokban részletesen közlik a K. nagyságát, az értékpapírok tartalmát, az aláírási árfolyamot, az aláírás helyét, idejét, a kötelező befizetések körülményeit s esetleg az illető értékpapírok jövedelmezőségére vonatkozó ígéretek stb. Aláírások útján bocsátják ki a résztvények, elsőbbségek legnagyobb részét s a szilárd hitelű államok némely kölcsönkötvényeit. b) *Ajánlatok* alapján való K., amelynél a hitelt keresők egyes bankokat, v. banksoportokat szólítanak fel arra, hogy az összes papírokat átvételére adjanak ajánlatokat. Ez ajánlatokban az átvétel az illető bankárok kockázatára és fele-

toriae universalis tom. I (1793); Historia belli Cosaceo-Poloniei etc. (1789). Ezeken kívül megjelent világtörténetének első kötete, gyászbeszédei Cornides és Batthyány József érsek felett. Több érdekes kézirata is maradt.

TARÁTS S.

Kopra (növ.), l. *Kokuszpálma*.

Koprivnica, város, l. *Kapronca*.

Koprofágia, l. *Allotriofágia*.

Koprológok (állat), a lemezese sapu bogarak egyik családja. l. *Ganajtáró bogarak*.

Koprolitok (gör. bélsárkövek), ősvilági állatok, főképen sauritusok és halak megkövesült ürületei, melyek különösen a ráti szisztemában, a liaszban és a krétaszisztema legfelsőbb rétegeiben fordulnak elő. Különösen fontosak azért, mert az ősvilági állatok táplálkozási viszonyaira nézve adnak felfvilágosítást. Így például az iechthosaurusok koprolitjai világosan mutatják, hogy gazdáik falank ragadozók voltak. Madarak bélsarának halmaza adja a guánót. Sokszor tévesztik össze a K.-at a foszforit-gumókkal, melyeket igen gyakran szintén K.-nak mondanak. Mindkettőnek nevezetes közös tulajdonsága a nagy mészfoszfát-tartalom; a K.-ban 50–75%, azonkívül vagy 5% magnéziumfoszfát, továbbá mészkarbonat, kén, vas, klór, ammoniák és szerves anyagok, kevés kalcium is. Nagyobb ipari alkalmazásuk — a guánót persze kivéve — nincs, mert ami koprolit néven kerül a kereskedésbe, az tulajdonképen alakra nézve hozzá hasonló foszforit-gumó. l. még *Kalcium foszfátjai*.

SZT. H.

Koprosztázis (gör.), a székrekedés nagyobb foka. Okai lehetnek: beszáradt bélsárrögök, hiányos vastagbélmozgások, hasizomhüdségek, a bél különböző okból származó elzáródásai. Kezelésénél legnagyobb fontosságu az ok felismerése és annak mellőzése.

KÖR.

Koprova, a Magas-Tátra lipóvármegyei (NY.) részének egyik legnagyobb völgye; kezdődik a 2369 m. magas K.-csústól D-re seleintén Hlinszka név alatt ÉNy-féle húzódik, majd kissé kitágulva DNy-ra fordul s a Tycha-völgygyel egyesülve a Vág lipóti lapályára nyílik. A Hlinszka-völgy felső részéből ösvény vezet a K.-csústól D-re levő hágón át a Menguszfalvi-völgybe.

TU—V.

Koptatás. A malmokban a búza felaprítását megelőző előkészítésnek egyik művelete, mely által a búzaszemekre tapadt tisztatlanságokat, a búzaszem legkülsőbb fáslut hámrészeit, a csírárszveket és a szakult, továbbá az egyes búzaszemeken rajta maradt toklász hüvelyeket lesírolik. A K.-hoz koptatógépeket, a búzaszem hegyeinok lekoptatására hegyező kőjaratokat és a K. befefejezésé gyünant kefélőgépeket használnak.

L. Ö.

Koptatógépek. Malmokban a gabona koptatására használt gépek. Az újabb K. főrészei a rovátkolt vagy recés felületű hengeres kosár, s az abban függélyes tengelylyel gyorsan forgó lapátok, amelyek a kosárba ömlő búzát kavargják és a kosár érdes felületéhez dörzsölik. Ezen művelet alatt a gabonamagvak az egymás közötti és a kosár felületén való súrlódás miatt megkopnak. Lényeges részek továbbá a ventilátorok, amelyek a lekoptatott részeket a gépből kifújják.

Kopt nyelv, a régi egyiptominyelv fejlődésének legutolsó foka, mely egészen az arab hódításig

Egyiptomnak népnyelve volt; a hódítás óta lassan-lassan az arab nyelv elől kiszorult. Alsó-Egyiptomból már a X. század óta pusztult ki, míg Felső-Egyiptomban, ahol a régiség hagyományai tovább maradtak fenn a nép között, még a XVII. sz.-ig használták. Azóta az élő hasznalatból teljesen kiveszett és csakis mint egyházi nyelv szerepel. Írására a görög betűkből származó jegyeket használnak, csakis néhány, a görögben elő nem forduló hang kifejezésére maradtak fenn az egyiptomi demotikus írásból származó jegyek. A K., mint az irodalmi emlékek mutatják, több nyelvjárássra oszlott, melyek között legnevezetesebbek a *felső-egyiptomi* (másképp szahidi v. tébai) és az *alsó-egyiptomi* (másképp bohoirita v. alexandriai) dialektus. Mindkettő, úgy mint még egyeb apróbb nyelvjárások, az irodalomban is érvényesültek, mely tulnyomólag csakis egyháztörténeti és teológiai érdeket nyújt. Csakis legújabb időkben tűntek elő az Egyiptomban talált papiruszok között világi és köznapi tartalommal bíró okiratok is K.-en. A K. a *hamita* nyelvcsaladhoz tartozik, nagy számmal van benne görög kölcsönszó; a sémi nyelvcsaladhoz való viszonya, melyet legelőször Benfey vizsgált meg (Über das Verhältniss der ägyptischen Sprache zum semitischen Sprachstamm, Lipse 1844) mindeddig nincsen véglegesen tisztába hozva. A K. tanulmányozásának legjobb segédeszközei a legújabb időből: *Stern* L., *Koptische Grammatik* (Lipse 1880) és *Steindorff*, *Kopt. Grammatik mit Litteratur, Chrestomathie und Glossar* (Berlin 1894, Porta linguarum Orientalium XIV. köt.). A régiebbek közül felemlíthető: *Schwartz* M. G. nyelvtana, melyet *Steinthal* adott ki (Berlin 1850). Szótarak: *Tattam*, *Lexicon Aegyptiaco-Latinum* etc. (Oxford 1835); *Peyron*, *Lexicon linguae Copticae* (Torino 1835) és *Parthey*, *Vocabularium Coptico-Latinum* et *Latino-Copticum* e *Peyroni* et *Tattami* lexicis concinnavit (Berlin 1844). Etimológiai tanulmányokat a K.-ról *Abel* tett közzé: *Koptische Untersuchungen* (2 köt., Berlin 1876—72).

A—B.

Koptok, az ókori egyiptomiak utódai is így nevezik az egyiptomi keresztényeket. A név némelyek szerint Kopto várostól, mások szerint az Aegyptius szónak rövidítéséből származik. Mivel a nép nagyobb része az iszlám vallásra tért át és az arabokkal összekeveredett, a tulajdonképeni (keresztény) K. alig 20-án részét teszik Egyiptom mai népességének: körülbelül 500,000 lélek, amelyekből 10,000 Kairóban, legnagyobb része a felső-egyiptomi Fajum (l. o.) vidékén lakik. (Égy kopt férfi színes képét l. *Afrikai népfajok* mellékletén.) A K. mindig zárkózottan éltek, jelenleg is csak egymás közt házasodnak. A felekezet élén áll az alexandriai patriárka, ki azonban Kairóban lakik; joghatósága kiterjed Abissziniára, hol ő választja és szenteli a patriárkát. A patriárkán kívül, ki a szerzetesek köréből választatik, vannak még püspökeik, főpapjaik, főszerpapjaik, papjaik, szerpapjaik, alszerpapjaik, lektorai, énekesek és sekrestyések. Templomaik szegényesek; a hajó, amelyben az asszonyoknak elzárt helyük van, a szentélytől pontosan el van választva. Van három liturgiájuk, melyeket sz. Vazul, Gergely és Cirilltól származónak tartanak.

Theorien über die Entstehung der Koralleninseln (Lipese 1890).

Korállszil, csalánfa, olvasófa (növ., *Celtis* Tourn.), a szilfafélék vagy ezek korállszilnemiúinek (l. *Celtideae*) fája vagy cserjéje. Levele váltakozó, kétsoros, hasítatlan, ferde, fűrészelt, érdes; virága apró, leplek, ötöstagu; gyümölcse csonthéjas, gyöngysorba szokás fűzni. Mintegy 50—70 (nálunk 1) faja mind a két földségnek forró és mérsékelt tartományokban terem. A *C. australis* L. hazánk D-i részén már vadon nő, de gyakran út mellé ültetik; levele ferde, hosszan kihagyzott. Virága magános, zöldesfehér, gyümölcse sárga, azután piros, végre fekete, cseresznyenagyságu, mézlizű, hort is lehet belőle szűri. Fája fekete, szívós, nehezen hasad, majd olyan kemény, mint a puszpáng, *trieszti* fa néven árulják. A *C. orientalis* L. és a *C. Roxburgii* Miq. elő-indiai fák, rostjával kötöznek. A *C. occidentalis* L. amerikai, fáját mint a *C. australis*-ét úgy használják, de parkba is ültetik. A *C. rhamnoides* Willd. D.-afrikai, fája Cambdehoo vagy Hinkwood néven használatos. A *C. Madagascariensis* kérge (écorce d'Andrése) Réunion szigetén festéknek és cserzőnek használatos.

BOBB.

Korálltyúk a. m. arany hamburgi tyúk.

Korálluzmó (növ.) a. m. *Cladonia ranginifera*, l. *Rénzuzmó*.

Korán (*Al-korán*), helyesen ejtve Kur'-án. **Al-Korán** (*Kor-án* (arab) a. m. hirdetés; az iszlámnak szentírása, melyet az ortodox iszlám istennek örök idők óta létező, Mohammednek az emberek között való hirdetés végett számára adott szavának (Kalám Alláh a. m. Isten igéje) tekint. Mohammed a Koránt prófétái működése különféle korszakaiban hirdette, mindig Isten nevében beszélvén. E beszédekot a prófeta halála után legelőször Abú Bekr khalifa, Zejd b. Thábit, Mohammed íródiakjának segítségével gyűjtött össze azon töredékekből, melyeket egyes emberek vagy írásba foglaltak, vagy pedig csak emlékezetükben megtartottak vala. Mivelhogy azonban ez alapon oly kevéssé biztos szöveg jött létre, hogy az iszlámvilág különféle vidéken az Isten szavát egymástól eltérő módon őrizték, a harmadik khalifa, Othmán (653) egy új végleges szerkesztéssel állt elő, melynek eredményét az iszlám összes tartományába mint kötelező kánoni szöveget elküldött; egyúttal pedig az előbbi szerkesztés teljes mellőzését elrendelte. Ez az Othmán-féle szerkezet van a K. most is használt szövegében megerősítve. De a most érvényes kánoni szöveg mellett is az egyes szavakra vonatkozó eltérő olvasásmódok is meg vannak őrizve; a K.-olvasás hét legnagyobb tekintélye novében fennmaradt *variae lectiones* magában az ortodox tudományban kegyeletos hagyományozás tárgyát képezik és a kommentárokból híven fel vannak említtve, sőt még az eltéréseket is isteni kinyilatkoztatásra szokták alapítani. A K. a mohammedán vallás legfőbb törvénye, mert kinyilatkoztatás alapját képezi. Tartalma nagyon változatos; ott találjuk az Isten hatalmának magasztalását, az isteni ítélet eleven színű leírását, biztatást a hívők számára, fenyegetéseket a hitetlenek ellen; szót a paradicsom gyönyöreiről, a pokol kínjairól, a hitet-

lenek elé intéző például állítja a prófétaikat üldöző régebbi pogány népek pusztulását; előad bibliai történeteket, nagy részében vallásos és polgári törvényeket szab a hívők községe számára. A bibliai történetekre vonatkozó dolgok azokból az értesülésekből vannak merítve, melyeket Mohammed zsidókkal és keresztényekkel való érintkezésének köszönt; de az e forrásokból származó okulást nagyon homályos, sokféle félreértéstől zavart módon dolgozta fel. Kölesönzésen alapul továbbá sok vallásos fogalom és műszo is, melyeket a saját vallása számára elsajátított. — A K. nyelvvezete és stílusa nem egyenletes, egyöntetű. A tagadhatatlanul hatalmas költői erőt mutató darabok mellett torjengős, dagályos és zavaros stílű részeket találunk. Átalán a Mohammed prófétai pályájának kezdetéből származó darabok sokkal magasabb ihletről tanuskodnak; Mohammed pályája haladásával a K. stílje mindinkább elgyengül, ellapul. A K. külső színetét a prózaíró (szadsz) adja meg. Mohammed hirdetésében ugyanazon formát alkalmazta, mely a régi arab kurzslók s a pogányság szent férfainak beszédét jellemzi. (V. ö. *Goldziher*, A pogány arab költészet hagyománya, Budapest 1893, 18—20. lap.) Ez maradt a prófétai beszéd alakja később is. A mohammedánok szerint a K. nyelvének tökéletessége, stíljének szépsége utólréhetetlen, vele a legnagyobb szónokok és költők hiába versenyeznének és e szempontból is a legnagyobb esoda, melyet a próféta, kiről azt mondják, hogy teljességgel tanulatlan, írni-olvasni nem tudó ember volt, művelt. Különféle módon osztották fel a K.-t. Legközönségesebb a 114 fejezetre való felosztás; minden egyes fejezet neve: *szúra*, a szúrákon belül az egyes versek neve: *ájat*. A szúrák a tartalmukból kikapott egy részlet, némelykor kezdő szavuk szerint vannak elnevezve; így a II. a tóhén, a XVIII. a barlang, XX. T. H., XXI. a próféták. L. K. stb. A szúrák nem keletkezők sorrendje, vagy egymás közötti belső kapcsolatuk szempontjából következnek egymás után. A sorrend megállapításában a szerkesztőket pusztán külső szempontok vezették. A *fátihá-n* (I. o.) kezdődik a K. és ezután külső terjedelmük szerint következnek a szífvák, a leghosszabb másodiknak, azután a kevésbbé terjedelmesekek, míg aztán legvégül vannak a legrövidebbek. Már a mohammedán tudomány is komolyan foglalkozott azzal, hogy e rendszertelen sorrendből a szúrák keletkezésének kronológiáját kiderítsék. Vannak eszerint *mekkai* szúrák, azaz olyanok, amelyeket a próféta pályája tíz első évében hirdetett, vannak *medinaiak*, melyeket Medinába való kivándorlása (hidsra) után mondta el; ezek után ismét *mekkaiak* következnek, azaz amelyek Mekkát meghódította után nyilvánított. A K.-kritika legbonyolultabb, de legfontosabb kérdései közé tartozik a kronologiai rendet a próféta tanítása belső fejlődésével párhuzamosan megállapítani. Az első mekkai szúrák, melyek a próféta lelkesedésének erejéből keletkeztek, lendületesség és eleven hatás tekintetében felülmúlják azt, amit a próféta medinai korszakában hirdetett, midőn a próféta helyébe már a szervező államférfi, a közvetlen ihlet helyébe politikai okosság és számítás lépett. — A K.-nal kapaso-

latos dogmatikai kérdésekre nézve az iszlám II. sz.-a óta nagy viták folytak; az ortodox tan ellenében a Mu'taziliták (I. o.) azt tanították, hogy a K. nem örök időktől fogva létezik, hanem istentől *teremtve* van és eszerint az időben keletkezett. A K. magyarázása a mohammedán teológiai tudományok között a legelső helyet foglalja el és óriási irodalmat hozott elő (l. *Tafsír*). A K. felolvasásának is megvannak a szabályai, melyeket a *tadsvil* tudománya foglal magában. — Európában a XVI. sz. óta kezdtek a K.-ra ügyet vetni; ekkor Santo Pagnini Velencében kiadást rendezett az iszlám szent könyvéből, melyet azonban pápai rendeletre elégették. Utána Hinkelmann (Hamburg 1694) nyomatta ki a K. szövegét; nem sokára azután Maracci 2 kötetben adta ki (1698) terjedelmes bevezetéssel (Prodromus), latin fordítással, magyarázó jegyzetekkel és minden szúra után *Refulationes* cím alatt a tartalom megcáfolásával. Azóta több ízben jelentek meg a K. kiadásai; most leginkább használják Flügel szövegét (Lipsee 1834, legújabb kiadás 1870). Keleten ugyan vallásos nehézségeket támasztanak a K. kinyomtatása ellen; mindamellett Indiában több ízben becsátották sajtó alá; különben leginkább könyvatos sokszorosítások járnak. Említést érdemel azonban azon tény, hogy a kínai könyvnyomtatás módjára már a X. sz.-ban is sajtó alá becsátották a K. egyes darabjait; az ősnymtatványok maradekait most a Rainer főherceg papirszeg-gyűjteményében őrzik. (V. ö. Budapesti Szemle LXXVIII. köt. 6. l.) A K.-t sok ízben fordították európai nyelvekre. Legelőször a XII. sz.-ban Péter clugnyi apát fordította le latin nyelvre Rob. Retensisszel, egyéb arab szövegekkel együtt, melyeknek fordítója dalmatiai Hermann. E munka csak 1543. adatot ki Baselben Bibliander által Melancthon bevezetésével. Utána következett Maracci latin fordítása (Padova 1698). Továbbá felémítendőek angol részről: *Sale* munkája (London 1734, több kiadást ért, legutóbb 1892), tájékoztató bevezetéssel az iszlámról; *Rodwell*-é (u. o. 1861, újabban 1878) és különösen *Palmer*-é (2 kötet, Oxford 1880 a Sacred looks of the East sorát; francia részről: Savary, Le K. de Mahomet (Páris 1783, újabban 1891); Kasimírski jó bevezetéssel ellátott fordítása (u. o. 1840 és azóta több újabb kiadásban); német részről: Wahl-e (Halle 1828); Ullmann-e (1. kiad. Bielefeld 1840, 7. kiad. u. o. 1881); Rückert hagyatékából Müller Ágost a K. nagy részére terjedő német fordítást adott ki (M. m. Frankfurt 1888); Klamroth a mekkai szúrákat fordította (Die 50 ältesten Suren des K. in gereiniger deutscher Übersetzung. Mit einem Anhang über die übrigen mekkanischen Suren, Hamburg 1890). Magyar fordítások: Alkorán, Mohammed Abdali fia hamis prófétának iszlámi hitvallása, magyarástották s jegyzetekkel ellátták *Buzidaj Szadlmajer* Imre és *Gedeon* György (Kassa 1831); *Szokolay*, A törökök politikai, társadalmi és vallásos törvénykönyvük (Pest 1854).

Irodalom. A K. tanulmányozására bevezetést a következő munkák szolgálnak: Weil, Historisch-kritische Einleitung in den K., Bielefeld 2. kiad. 1878; Nöldeke, Geschichte des K., Göttinga 1860; u. a. előbb az Encyclopaedia Britannica-ban megjelent, később az Orientalische Skizzen-ben (Berlin 1892) újból kiadott essay-je: Der Koran (21—62. l.); Garein de

Tassy, L'Islamisme d'après le Coran, Paris 1874; továbbá a Sale, Kasimírski és Palmer fordítását kísérő levezetések a K. idegen elemeiről; Geiger, Was hat Mohammed aus dem Judenthume aufgenommen? Bonn 1883; H. Hirschfeld, Jüdische Elemente im K., Berlin 1878; u. a. Beiträge zur Erklärung des K., Lipse 1886; Gerok, Christologie des K., Hamburg 1889; Sayous, Jésus Christ d'après Mahomet, Lipse 1880. Tanítási célokra szolgál Nallino, Chrestomathia Corani arabica, szótárral és magyarázatokkal, Lipse 1893; u. o. Willmet, Rotterdam 1884, Penrice, London 1873 és Dieterici, Lipse 1881, koráni szótárai. A K. kényelmes használatára fontos segédeszköz a Concordantia Corani; Ilyet Kalkuttában (1811), Pétervárott (1859 Kazembe) adták ki; leginkább a Flügeli-félet (Lipse 1842, azóta újabb kiadások) használják. G—H.

Korana, a Szávába ömlő Kulpa jobboldali mellékveze, ered Horvát-Szlavonországban, a Lika-Krbava vmegye É-i határan fekvő Plitvicei tavakból, melyeknek lefolyását képezi; nagy kanyargásokkal egészben véve É-felé folyik, egy darabig Bosznia és Modrus-Piume vmegye közt a határt képezi, majd egészen a nevezett vmegye területét öntözi s miután balfelől a Mreznica felvette, Károlyvárosnál (Zágráb vmegyében) a Kulpába ömlik. Igen gyors folyású víz, mely nagyrészt keskeny mederben folyik, hossza mintegy 110 km.

Korana (Korannao, Koraqua), hottentotta (l. o.) törzs a Közép-Oranje mellett. A Hart folyam és a Vaal folyó mellett lévő eredeti lakóhelyükön a boerek az Oranje szabad államot alapították.

Korányi, 1. *Frigyos*, hazánk jelenleg élő legkiválóbb orvosa, szül. Nagy-Kállóban 1828 dec. 20. Orvosi tanulmányait a budapesti egyetemen végezte, hol 1851. nyerte el oklevelét. Ezután Bécsben folytatta tanulmányait *Schuh* tanár sebészeti klinikáján, majd Nagy-Kállóban telepedett le, hol mint gyakorló orvos 1853—65-ig működött. Bár nagy kiterjedési praxisa nagyon is lefoglalta idejét s bár kiváló sikerei, melyeket a betegágyaknál elért, nagyon rövid idő alatt megszereztek neki polgártársai tiszteletét, ambíciójá nem elégedett meg ezzel. 1865. már mint az idegkórban magántanárát, a következő évben mint a budapesti egyetemi belgyógyászati klinika igazgatóját és nyilvános rendes tanárát látjuk működni. Az orvosi tudományt és az orvosok kiképezését hazánkban ő teremtetette újjá. Midőn a budapesti egyetemi belgyógyászati klinika vezetését átvette, első sorban az összes segédeszközök beszerzésére, a klinika berendezésére fordította figyelmét. Azután maga köré gyűjtötte tanítványait, iskolát alkotott, ezen iskolának tanítókat képezett ki, kik őt az orvosok kiképezésében támogatták. Oly orvosi iskolát teremtett K., mely minden tekintetben kiállja a versenyt Európa bármely orvosi iskolájával és ezen iskola vezetői, tanárai csaknem teljes számban K. tanítványai közül kerültek ki. Ma is sikere tetőpontján fáradhatatlanul dolgozik orvostudományunk fejlesztésén, minnek fényes bizonyítékát adta a most megjelent *Belgyógyászati kézikönyv* szerkesztésével, melyet két tanítványa: *Bókai* Árpád és *Kélli* Károly egyetemi tanárokkal együtt adott ki. K. áldásos működéséről örömmel vett tudomást a király is. 1877. királyi tanácsos címmel, 1881. vaskorona-renddel, 1884. a magyar nemesség adományozásával tüntette ki, 1891. főrendiházi taggá, 1892. az országos közegészségügyi tanács elnökévé nevezte ki. 1886. K. a budapesti egyetem rektora, 1888. a budapesti kir. orvosegyesület elnöke volt; a magy. tud. akadé-